

Εισαγωγή

Στις διαφευσμένες προσδοκίες ανθρώπων που μπήκαν στον «ναό του χρήματος», όχι για να επενδύσουν, αλλά να αρπάξουν μέρος «αποταμιευμένης εργασίας» άλλων χωρίς κόπο, μπορεί να φαίνεται κυνικό το «ας πρόσεχαν», αλλά έχει μια δόση ειλικρίνειας. Οι πάίκτες του χρηματιστηρίου πήγαν να παίξουν, ρισκάροντας ένα μέρος αποταμιευμένης ή «επί πιστώσει» ξένης εργασίας, γνωρίζοντας ότι όλα τα παιχνίδια έχουν χαμένους και κερδισμένους.

Όμως στις διαφευσμένες προσδοκίες νέων ανθρώπων, οι οποίοι με θυσίες και πολύ κόπο επένδυσαν στον παράγοντα «γνώση» για ένα καλύτερο μέλλον, δεν υπάρχει καμιά δικαιολογία γι' αυτόν που θα τους υποσχεθεί τη «Γη της Επαγγελίας» και μετά θα τους πει: δυστυχώς, παιδιά μου, ατυχήσατε.

Για τον λόγο αυτό είναι πιο έντιμο, αντί να υπόσχεται κανείς συγκεκριμένες συνταγές επιτυχίας-ευτυχίας δημιουργώντας πιθανώς ανεκπλήρωτες προσδοκίες, να προετοιμάζει τους νέους αλλά και τους ενήλικες για τους επερχόμενους κινδύνους και τις παγίδες.

Ο πολλά υποσχόμενος Νέος Ψηφιακός Κόσμος του αύριο θα οδηγήσει κάποιους στον Παράδεισο και κάποιους άλλους στην Κόλαση. Όχι μόνον οι επαναστάσεις, αλλά ακόμη και οι απλές κοινωνικές αλλαγές έχουν κερδισμένους και χαμένους. Στην προετοιμασία για τη μεταθανάτια ζωή τα πράγματα είναι σχετικώς εύκολα. Όλοι γνωρίζουν τα απαραίτητα εφόδια εισόδου στον Παράδεισο. Στον «θαυμαστό κόσμο» του ψηφιακού μας μέλλοντος τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα. Κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει επακριβώς τα απαραίτητα εφόδια εισόδου και ενσωμάτωσης.

Ο Αμερικανός μελλοντολόγος Ray Kurzweil πιστεύει ότι τον 21ο αιώνα θα ξήσουμε μια τεχνολογική ανάπτυξη αντίστοιχη με αυτήν των τελευταίων 20.000 ετών. Εάν έστω και κατά το ίμισυ επαληθευτεί η πρόβλεψή του, πολύ δύσκολα μπορεί κανείς να σχηματίσει εικόνα για το πώς θα είναι ο Κόσμος μας σε μερικές δεκαετίες. Οι εξελίξεις καλπάζουν πλέον με ψηφιακές ταχύτητες.

Το κενό στη νέα αυτή «εξειδικευμένη» αγορά (*niche*) προσδοκιών σπεύδουν να καλύψουν διάφοροι επιχειρηματίες, «σύμβουλοι», επαγγελ-

ματίες έως και αστρολόγοι. Ο λεγόμενος «επαγγελματικός προσανατολισμός» ή «επιλογή επαγγέλματος» γίνεται πλέον μία διά βίου διαδικασία επιλογών και αποφάσεων προσαρμογής.

Ζούμε σε ένα μεταβατικό στάδιο διεθνών αλλαγών και ανακατατάξεων. Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι –μετά την τρομοκρατική ενέργεια της 11ης Σεπτέμβρη του 2001– δρομολογημένες εξελίξεις στο Ιράν και αλλού έχουν οδηγήσει την ανθρωπότητα σε ανεξέλεγκτες και απρόβλεπτες καταστάσεις. Αν ήταν αφελές την επομένη της μαύρης Παρασκευής του 1929 ή της εισβολής της Γερμανίας στην Πολωνία να ασχολείται κανείς αποκλειστικά με την επαγγελματική του σταδιοδρομία, σήμερα πρέπει να είναι σχεδόν παράλογο. *Μπορεί η σταδιοδρομία να είναι μια ατομική επιδίωξη, όμως δεν πάνε να είναι μια κοινωνική δραστηριότητα και καμία κοινωνική δραστηριότητα δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα σε ένα πολιτικό και κοινωνικό κενό.* Ο ίδιος ο γιγέτης της ισχυρότερης χώρας στον Κόσμο δήλωσε ότι: «*ο Κόσμος μας δεν θα είναι πλέον αυτός που ξέραμε*». Μέσα σε ένα τέτοιο ασταθές και απρόβλεπτο περιβάλλον η αποσπασματική ενασχόληση μόνο με το επάγγελμα, χωρίς παράλληλο συσχετισμό της σταδιοδρομίας με όσα συμβαίνουν γύρω μας, θυμίζει τη στάση του Αρχιμήδη μπροστά στον Ρωμαίο στρατιώτη. Όπως γνωρίζουμε, ο μεγάλος φιλόσοφος είδε την τελευταία στιγμή τον Ρωμαίο στρατιώτη που, κραδαίνοντας το ξίφος του, βάλθηκε να του χαλάσει τα σχέδια της μαθηματικής του σταδιοδρομίας και το πέτυχε. Το πέτυχε γιατί βρήκε έναν άνθρωπο που απορροφημένος μόνο στην επιστήμη του δεν είχε χρόνο για άλλες ενασχολήσεις. Σήμερα η «δαμάσκλειος σπάθη» είναι όλα αυτά τα απρόβλεπτα και ανεξέλεγκτα που συμβαίνουν στην οικονομία, την πολιτική και την τεχνολογία και τα οποία επηρεάζουν το μέλλον μας.

Δεν υιοθετώ τις γενικόλογες, αφηρημένες και χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο θεωρίες και εκκλήσεις περὶ «ενεργών πολιτών». Όμως πιστεύω ακράδαντα πως η παράλληλη ενεργή ενασχόληση με όλα αυτά τα συνταρακτικά που συμβαίνουν γύρω μας και επηρεάζουν το μέλλον της σταδιοδρομίας όλων μας δεν είναι απλώς χρέος, αλλά ευφυΐα. Όπως λοιπόν όλα δείχνουν, βρισκόμαστε μπροστά σε μια νέα καμπή της παγκόσμιας ιστορίας.

Το παρόπονο του Καβάφη, πως «*όταν έχτιζαν τον Κόσμο, δεν άκουσε κρότο χτιστών* ή ήχο και ανεπαισθήτως κλείστηκε από τον Κόσμο ξέω», με τον έναν ή τον άλλο τρόπο το έχουμε ακούσει σχεδόν όλοι από γονείς ή συγγενείς. Ζούμε σε μια εποχή όπου γκρεμίζεται ο Κόσμος που ξέραμε και χτίζεται ένας νέος Κόσμος. Ο Νέος Κόσμος θα είναι σίγουρα παγκοσμιοποιημένος και πολυ-πολιτισμικός. Το πόσο πολυ-πολιτισμικός πρόκειται να είναι εξαρτάται από πολλούς παραγόντες, αλλά και από τον καθένα μας. Αν επιτραπεί η μονοπολική εξουσία μιας υπερδύναμης αντί της πολυ-πολι-

κής πολλών και ισοδύναμων κέντρων εξουσίας, τότε ο μελλοντικός Κόσμος δεν θα είναι και τόσο πολυ-πολιτισμικός. Κι αν ο Καβάφης μπορούσε να δικαιολογηθεί για την εποχή του, καθώς δεν άκουσε το «μυστρί» των χτιστών, σήμερα δεν υπάρχει καμιά δικαιολογία, γιατί οι «χτίστες», εκτός από τα επιτεύγματα των σύγχρονων επιστημών της βιοτεχνολογίας κ.ά., χρησιμοποιούν επίσης «μπουλντόζες και τανκς». Το ότι ακόμη και ο ίδιος ο αυτοαποκαλούμενος δημιουργός του Νέου Κόσμου δεν μπορεί να πει με βεβαιότητα ποιος θα είναι ο νέος Κόσμος που έρχεται δεν απαλλάσσει κανέναν από την ευθύνη, τουλάχιστον να προσπαθήσει να καταλάβει τι γίνεται.

Σ' αυτό, λοιπόν, το «χαώδες» περιβάλλον το εγχειρίδιο αυτό δεν μπορεί να έχει τη φιλοδοξία να γίνει «Οδηγός-Guide». Ο «οδηγός» παραπέμπει σε ιδιότητες αυτών που γνωρίζουν τον «σωστό δρόμο» και θέλουν να οδηγήσουν και «άλλους», ιδιότητα που τη διεκδικούν μόνον ο Θεός, ο Πάπας και οι αυτοαποκαλούμενοι «προφήτες».

Το βιβλίο είναι δομημένο έτσι ώστε, εκτός από πρακτικές μεθόδους και τεχνικές προσανατολισμού, να δίνει έμμεσα πληροφορίες μέσα από αντιμαχόμενες απόψεις και σκέψεις γύρω από γενικά θέματα σύγχρονου προβληματισμού. Έχει γίνει προσπάθεια να υπάρχει αντικειμενική τοποθέτηση σε διάφορα θέματα, με την παραθεση διαφόρων απόψεων ή ερωτημάτων. Την αξιολόγηση αυτών των πληροφοριών την αφήνω στην κρίση του αναγνώστη. Τα τελευταία χρόνια γίνεται πολύς λόγος για την αισιοδοξία και τη «θετική ενέργεια» από την οποία πρέπει να διακατέχεται αυτός που θέλει να πετύχει στη σταδιοδρομία του. Πιστεύω σ' αυτή τη θέση υπό έναν όρο: η αισιοδοξία και η θετική ενέργεια να απορρέουν από πραγματική αυτοπεποίθηση, η οποία θα στηρίζεται στη γνώση του εαυτού μας και της θέσης μας στο παγκόσμιο περιβάλλον, και δεν θα είναι αποτέλεσμα της άγνοιας του «χαζοχαρούμενου». Παραθέτω πολλά εμπειρικά παραδείγματα και θεωρητικές αναλύσεις από την ιστορία και την επικαιρότητα με, όσο το δυνατόν, επιστημονική τεκμηρίωση.

Επειδή σε ολόκληρο τον Κόσμο, και ιδιαίτερα στην Ευρώπη και την Αμερική, έχει ξεκινήσει ένας άτυπος διάλογος για τον προσδιορισμό ή τον επαναπροσδιορισμό εθνικών, πολιτισμικών και άλλων συλλογικών ταυτότητων, θεώρησα σκόπιμο να κάνω μερικές συγκριτικές αναφορές. Θεωρώ σημαντικό, ιδιαίτερα στη νέα παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, να ενισχύει ο καθένας την ατομική του αυτοπεποίθηση μέσα από τη συλλογική του μνήμη και ταυτότητα. Οι Αμερικανοί και οι Ευρωπαίοι το κάνουν επιστημονικά και συστηματικά, ενώ οι περισσότεροι λαοί καταφεύγουν σε σπασμαδικές ενέργειες αυτοάμυνας, όπου η αυταρέσκεια, η αυτο-κολακεία και η αυτοκανοπόηση γίνονται τα μόνα όπλα που μακροπρόθεσμα λειτουργούν ως τροχοπέδη εξέλιξης και ανάπτυξης. Χωρίς σοβινισμό και χωρίς πάθος, αλ-

λά με μια δύση αυτοσαρκασμού και χωρίς να «χαιδεύω» κανέναν προσπάθησα να προσεγγίσω πτυχές της ταυτότητας σε σύγκριση με αυτές άλλων, και κυρίως αυτών που φθονούμε (κρυφά). Επειδή τελευταίως γίνεται προσπάθεια καπηλείας «των πρώτων αρχών των Ελλήνων», κάνω συχνά και σε όλα σχεδόν τα κείμενα σχετικές συγκριτικές αναφορές. Όταν μιλάμε για αξίες, στάσεις και συμπεριφορές κοινωνικών ομάδων και λαών, αναφερόμαστε σε κυρίαρχες τάσεις και όχι σε ολόκληρες τις κοινωνίες και τους λαούς ως μονολιθικές οντότητες. Μέσα λοιπόν σ' αυτό το πνεύμα-πλαίσιο πρέπει να δει κανείς και τις σχετικές αναφορές προσδιορισμού κοινωνικών χαρακτηριστικών και ιδεολογιών. Προσπάθησα να προσεγγίσω κάποια θέματα με λίγο χιούμορ, γιατί θεωρώ πως ιδιαίτερα σήμερα το χρειαζόμαστε περισσότερο από ποτέ, αλλά και γιατί πιστεύω πως ξορκίζει το κακό και λειτουργεί θεραπευτικά. Φαινόμενα σοβινισμού και ρατσισμού, με οποιαδήποτε μορφή, μου είναι αντιπαθή.

Και τέλος, επειδή πιστεύω πως η εργασία είναι η σημαντικότερη κοινωνική δραστηριότητα του ανθρώπου, που τον έκανε να ξεχωρίσει από τα υπόλοιπα είδη του ζωικού βασιλείου, όλα τα κείμενα διαπνέονται από ιδιαίτερη συμπάθεια σε ό,τι εκφράζει την ανθρώπινη εργασία. Αυτό θα είναι ίσως το μόνο σημείο που θα μπορούσε κανείς να μου προσάψει προθέσεις υποκειμενισμού –τις οποίες θα δεχτώ με ευχαρίστηση– από ανθρώπους που πιστεύουν πως: «εν ιδρώτι του προσώπου σου φαγή τον άρτον σου», διαφορετικά θα τους θεωρήσω ύποπτους. Εντελώς αντικειμενικά είναι μόνο τα αντικείμενα.

Με λίγα λόγια, σκοπός του εγχειριδίου είναι να βοηθήσει όσο γίνεται περισσότερο τον ενδιαφερόμενο, ώστε μέσα απ' αυτό το πληροφοριακό χάρος να αντλήσει πληροφορίες που αφορούν στο εργασιακό του –και όχι μόνο– μέλλον και να τις αξιολογήσει ο ίδιος.

Το εγχειρίδιο απευθύνεται σε όλους όσοι ενδιαφέρονται για τον προσανατολισμό άλλων (δασκάλους, εκπαιδευτές ή γονείς) ή τον δικό τους.

I

Ο επαγγελματικός προσανατολισμός σήμερα – θεωρία και πράξη

τρέπονται σε μειονεκτήματα.

Γίνεται ολοένα και δυσκολότερο να είναι κανείς συνετός και προνοητικός, να σκέφτεται το μέλλον, όταν δεν έχει πολύ νόημα να αποκτά προσόντα για τα οποία αύριο ίσως να μην υπάρχει ζήτηση. Τη χρονική στιγμή που οι νέοι και οι νέες μπαίνουν στο παιχνίδι της ζωής κανείς δεν μπορεί να πει ποιοι θα είναι οι κανόνες του παιχνιδιού στο μέλλον. Η μόνη βεβαιότητα είναι ότι οι κανόνες θα αλλάξουν πολλές φορές, προτού το παιχνίδι τελειώσει... Με άλλα λόγια, ο Κόσμος στον οποίο ξούμε (και στη δημιουργία του οποίου συνεισφέρουμε με όσα επιδιώκουμε στη ζωή μας) φαίνεται να χαρακτηρίζεται από αποσπασματικότητα, ασυνέχεια και ανακολουθία».¹

Οι θέσεις εργασίας, που κάποτε οι άνθρωποι κατείχαν για όλη τους τη ζωή, είναι πλέον, τις περισσότερες φορές, προσωρινές και μπορεί να εξαφανιστούν απροειδοποίητα μαζί με τα εργοστάσια, τις επιχειρήσεις ή τις τράπεζες που τις προσφέρουν. Ακόμη και τα προσόντα που απαιτούνταν αχρηστεύονται γρήγορα και, μέσα σε μια νύχτα, από πλεονεκτήματα μετατρέπονται σε μειονεκτήματα.

1. Z. Bauman, *Kai πάλι μόνοι-η ηθική μετά τη βεβαιότητα* (σσ. 29-30), εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1998.

1

Η αβάσταχτη ελαφρότητα του «προσανατολίζειν»

Κριτόβουλος: Πωλοδαμνείν με κελεύεις ώ Σώκρατες;
Σωκράτης: Ου μα Δι' ουδέν τι μάλλον.²

Ο παραπάνω διάλογος αποτελεί την πρώτη τεκμηριωμένη απόπειρα εξατομικευμένου επαγγελματικού προσανατολισμού στην ιστορία. Ο

Κριτόβουλος ρωτάει τον Σωκράτη: «με προτρέπεις, Σωκράτη, να γίνω ιπτοδαμαστής»; και ο μεγάλος φιλόσοφος του απαντά: «όχι, μα τον Δία, δεν σε προτρέπω σε αυτό διόλου».

Σε μια εποχή όπου τα επαγγέλματα που μπορούσε να ασκήσει κάποιος για ολόκληρη τη ζωή του ήταν λίγα, οπότε η απόφαση, συγκρινόμενη με τα σημερινά δεδομένα, ήταν σχετικά εύκολη, ο μεγαλύτερος των φιλοσόφων αρνείται να προσανατολίσει άμεσα τον Κριτόβουλο. Αντ' αυτού ανοίγει μαζί του μια μακρά συζήτηση περί «οικονομικών» και με τη γνωστή μέθοδο, της διαλεκτικής-μαυευτικής, προσπαθεί να «εκμαιεύσει» την ευθύνη της απόφασης για το: «τι πρέπει να κάνω», από αυτόν που θέτει το ερώτημα. Ο Σωκράτης εφάρμοσε πριν 2.500 χρόνια την αρχή:

«Βοήθεια στην Αυτοβοήθεια»

Πρόκειται για την αρχή που σήμερα είναι σύνθημα όλων αυτών που ανακάλυψαν το αυτονόητο.

Σήμερα, 2.500 χρόνια μετά, υπάρχουν «σύμβουλοι» που επειδή πήραν ένα-δύο χαρτιά και ιδιοποιήθηκαν κάποια τεχνική αμφίβολης αποτελεσματικότητας, το «παίζουν» σοφοί και «οιλύγον θεοί». Είναι παράδοξο να βλέπεις γονείς και νέους, εξαιτίας της ανασφαλείας τους, να προστρέχουν σε «συμβούλους προσανατολισμού» -experts- με το ίδιο δέος που πλησίαζαν πιστοί τους «Μάγονς» και τους «Σαμανιστές» πριν από χιλιάδες χρόνια. Όσο θα αιχάνεται η ανασφάλεια, τέτοια φαινόμενα θα οξύνονται.

Όταν στις μέρες μας, κάθε τόσο αχρηστεύεται το 50-80% των απαιτούμενων προσόντων στα περισσότερα επαγγέλματα, όταν κανείς δεν γνωρί-

2. Ξενοφών, *Οικονομικός* (κεφ. 10), εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1975.

ζει πώς θα διαμορφωθούν οι ανάγκες του 80% των επαγγελμάτων στα επόμενα δέκα χρόνια, οι οποιεσδήποτε προφητείες είναι αινεύθυνες.

Η παγίδα από την παραπληροφόρηση που προσφέρουν οι διάφοροι «προφήτες» περί επαγγελμάτων του μέλλοντος είναι ήδη ορατή, αφού η «προσδοκία» έγινε ένα από τα πιο κερδοφόρα «προς πώληση» προϊόντα. Ο κίνδυνος να δημιουργηθεί ένας παιδικός και αφελής τρόπος συμπεριφοράς και δράσης, που θα μετατρέψει δεκάδες χιλιάδες νέους σε κατευθυνόμενες και αποτροπανατολισμένες αγέλες «μοντέρνων νομάδων», αφελών και ισθβιών μαθητευόμενων «εν πλήρῃ συγχύσει» διαφαίνεται ήδη.

Η ιστορία είναι γεμάτη από παραδείγματα (απο-)προσανατολισμού, με κίνητρο την προσδοκία προς ένα «λαμπρό μέλλον» σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Σύγχρονο παράδειγμα παρόμοιου «προσανατολισμού» είχαμε και στη χώρα μας, με τους λεγόμενους εγκλωβισμένους του χρηματιστηρίου, αλλά και με όλους τους προσφάτως απολυμένους των εκατοντάδων AXE και ΑΕΛΔΕ, που μέσα στον ενθουσιασμό της προσδοκίας σπρώχτηκαν από πολλούς στο «επάγγελμα του μέλλοντος», τα χρηματιστηριακά!

Το ίδιο, κατά πάσα πιθανότητα, θα συμβεί και με πολλά άλλα δήθεν «επαγγέλματα του μέλλοντος». Από τον Ιανουάριο του 2000 μέχρι τον Ιούνιο του 2001 μόνο στις ΗΠΑ έκλεισαν περισσότερες από 435 μεγάλες εταιρείες dot-com και σήμερα, κάθε 13 ώρες, κλείνει μια παρόμοια εταιρεία σε ολόκληρο τον Κόσμο. Ακόμη και ο Bill Gates, πρόεδρος της Microsoft, σε πρόσφατο άρθρο του αναγνωρίζει ότι: «ο ενθουσιασμός για τους υπολογιστές και την επανάσταση που έφερε το Διαδίκτυο τη δεκαετία του 1990 φαίνεται σήμερα μακρινή ανάμνηση».³ Σε άρθρο του στην ειδική έκδοση του Economist για το 2003 μάλιστα προβλέπει ότι: «σε μερικά χρόνια θα χρησιμοποιούμε τον ηλεκτρονικό υπολογιστή όπως χρησιμοποιούμε τον ηλεκτρισμό όταν ανάβουμε το φως».

Στη λεγόμενη «Ψηφιακή Κοινωνία της Πληροφορίας και της Γνώσης», όπου ο ανταγωνισμός επιβάλλει τη διά βίου εκπαίδευση, η διαρκής εκπαίδευση-επανεκπαίδευση και επιμόρφωση επιβάλλουν τον αδιάκοπο προσανατολισμό και επανα-προσανατολισμό.

3. Καθημερινή, 19.08 και 25.12.2001.

2

Τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις προσανατολισμού και αναζήτησης εργασίας

a. **Ελλάδα:** Ιδού τα επαγγέλματα των μέλλοντος (μόδα και τάσεις)
Τα καλύτερα επαγγέλματα και τα άλλα

Στην Οδύσσεια ο Όμηρος⁴ βάζει τον Εύμαιο να απαριθμήσει τα πιο σεβαστά επαγγέλματα της εποχής. Αυτά, κατά τον Εύμαιο, ήταν: ο μάντης, ο γιατρός, ο κατασκευαστής κονταριών και ο αοιδός (μουσικός). Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε, το μοναδικό επάγγελμα που εξαφανίστηκε είναι αυτό του κατασκευαστή κονταριών. Ποιος λογικός άνθρωπος της εποχής των ομηρικών χρόνων, με μοναδικό εργαλείο τη λογική του, μπορούσε να προβλέψει ότι, π.χ., ο μάντης όχι μόνο δεν θα εξαφανιζόταν, αλλά θα γινόταν ένα από τα πιο κερδοφόρα επαγγέλματα του μέλλοντος. Ακόμη και ο σοφός Ξενοφάνης, που δεν τα πήγαινε καλά μαζί τους, είχε την ευφυΐα να μην κάνει καμιά πρόβλεψη για το μέλλον τους – άλλωστε, γ' αυτό ήταν σοφός. (Βλέπε Παράρτημα I: Η Πυθία ζει και βασιλεύει).

Σήμερα, που οι εξελίξεις τρέχουν με τέτοια ταχύτητα και δεν είμαστε σε θέση να τις κατανοήσουμε, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ποια θα είναι τα επαγγέλματα του μέλλοντος; Μερικοί υποστηρίζουν ότι μπορούμε. Οι πιο νηφάλιοι λένε ότι, ιδιάτερα σήμερα, με εξαίρεση τις βραχυχρόνιες τάσεις κάποιων επαγγελμάτων, αυτό είναι σχεδόν αδύνατο. Σε μια εποχή όπου η Κβαντική Μηχανική απέδειξε την αποσδιοριστία* ακόμη και στη

4. Όμηρος, Οδύσσεια (P385-390), μετάφραση Ζ. Σιδέρη, Οργανισμός Εκδόσεων Διδακτικών Βιβλίων, Αθήνα 1976.

*Όταν το 1929 ο W. Heisenberg αποδείκνυε ότι είναι αδύνατο να προσδιορίσεις ακριβώς τη θέση και την ταχύτητα-τροχιά ενός ηλεκτρονίου, έθετε τα θεμέλια του τυχαίου ακόμη και στη φύση. Έμμεσα απαντούσε στη φήμη του Einstein, ο οποίος αρνούμενος την απροσδιοριστία στη φύση είχε πει το γνωστό: «ο Θεός δεν παιζει ζάρια». Σήμερα που δύο λόγοι πολύ έχουν ακούσει για τη «Θεωρία του Χάους», κάποιοι εξακολουθούν να επιμένουν ότι γνωρίζουν τα ακριβή μονοπάτια της επαγγελματικής επιτυχίας, παρότι γνωρίζουν –ή όφειλαν να γνωρίζουν– ότι η εξέλιξη της κοινωνίας και της οικονομίας υπακούει σε δικούς της κανόνες προβλέψιμους ή όχι.

φύση, ποιος μπορεί να προβλέψει πώς θα είναι η αγορά απασχόλησης σε μια ή δύο δεκαετίες. Ένας νέος που θέλει να αποφασίσει έγκαιρα για το μέλλον του χρειάζεται, το λιγότερο, μία –αν όχι δύο– δεκαετίες σπουδών, για να εισέλθει στην αγορά εργασίας.

Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο προγραμματίζει να διανείμει στα λύκεια έναν οδηγό, ο οποίος –μεταξύ άλλων– θα παρουσιάζει τις ανοδικές ή τις πτωτικές τάσεις σε κάποια επαγγέλματα. Η ενέργεια αυτή μπορεί να δημιουργήσει έναν τρόπο συμπεριφοράς που θα αιθήσει χιλιάδες νέους σε συγκεκριμένα επαγγέλματα που υποτίθεται ότι «θα έχουν πέραση». Όμως ακόμη και αν «η προσέγγιση των σημερινών τάσεων της αγοράς εργασίας είναι απλώς ενδεικτική, αφορά το σύνολο της χώρας σήμερα και για τα επόμενα χρόνια».⁵ Όπως επισημαίνει ο πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, ο κίνδυνος να σπρωχθούν χιλιάδες νέοι σαν αγέλες σε αδιέξοδο είναι μεγάλος. Μία άτυπη σύσταση μπορεί να δημιουργήσει «μποτιλιάρισμα στους επαγγελματικούς δρόμους». Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο οδηγός που θέλει να ακολουθήσει συγκεκριμένη διαδρομή καθόδου προς το κέντρο της Αθήνας. Ακούει από το ραδιόφωνο ότι οι περισσότεροι δρόμοι είναι μποτιλιάρισμένοι, με εξαίρεση την οδό Α, και κάνει το λάθος να ακολουθήσει τη συγκεκριμένη οδό, αγνοώντας ότι την ίδια είδηση έχουν ακούσει μερικές εκατοντάδες άλλοι οδηγοί (οι παίκτες του χρηματιστηρίου έχουν επίγνωση του προβλήματος).

Πολύ σωστά ο πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου μιλάει για ενδεικτική προσέγγιση των τάσεων στην αγορά εργασίας. Μπορεί όμως αυτό να γίνει κατανοητό από πανικοβλημένους νέους, οι οποίοι βλέπουν ότι η ανεργία ανάμεσα στους συνομήλικους τους ξεπέρασε το 30%;

Το πιο σίγουρο είναι ότι οι περισσότεροι νέοι θα ερμηνεύσουν τις τάσεις, και μάλιστα όταν αυτές υιοθετούνται κατά κάποιον τρόπο από την πολιτεία ως επίσημες προτάσεις, και θα τις ακολουθήσουν πιστά ως οδηγό «μπούσουλα». (Βλέπε Παράρτημα I: Μήπως είναι αυτά τα επαγγέλματα του μέλλοντος;)

Τα επαγγέλματα γεννιούνται, ωριμάζουν και πεθαίνουν, όπως όλα

Τα μισά σχεδόν ελληνικά επώνυμα, όπως βέβαια και πολλών άλλων λαών, φανερώνουν τα επαγγέλματα κάποιων προγόνων. Πολλά από αυτά έχουν σχεδόν εκλείψει, όπως

π.χ. σαμαράς, μυλωνάς, τσαγκάρης, γανωτής κ.λπ. Κάποια άλλα όμως νέα

γεννιούνται, αλλά και κάποια άλλα που τα θεωρούσαμε νεκρά αναβιώνουν. Πετρόδες, π.χ., βρίσκεις σήμερα μόνο στην Αλβανία.

Το διαδεδομένο σύνθημα σήμερα είναι: επαγγέλματα της λεγόμενης Νέας Οικονομίας και των Νέων Τεχνολογιών, ή πιο απλά «επαγγέλματα πληροφορικής».

Όταν σε μερικά χρόνια και ο πιο αδαής περί πληροφορικής θα χρησιμοποιεί τον Η/Υ όπως χρησιμοποιεί το πλυντήριο, καθώς προβλέπει ο Bill Gates, είναι ευκόλως εννοούμενο ότι όλοι αυτοί οι μεσάζοντες (medium) προσβασιμότητας και εξοικείωσης θα μείνουν άνεργοι. Το πολύ-πολύ ο χρήστης του Η/Υ να χρειαστεί τη βοήθεια ενός απλού τεχνικού, όπως για την επισκευή του πλυντηρίου του. Και όμως, ακόμη και το παραπάνω παράδειγμα πρέπει να το δει κανείς με επιφύλαξη. Η διεύθυνση της Daimler Benz πίστευε ακράδαντα το 1928 ότι δεν έπρεπε να κατασκευάσουν περισσότερα από 1.000 αυτοκίνητα Mercedes, διότι, κατά τη γνώμη τους, δεν υπήρχαν περισσότεροι από 1.000 άνθρωποι στην Ευρώπη που θα μπορούσαν να οδηγήσουν αυτοκίνητο. Είκοσι χρόνια νωρίτερα ο καινοτόμος Henry Ford είχε άλλη άποψη και δικαιώθηκε. Οι Γερμανοί με τον γραφειοκρατικό-κομφορμιστικό τρόπο σκέψης δεν μπορούσαν να φανταστούν έναν Κόσμο όπου ο ιδιοκτήτης του αυτοκινήτου δεν θα ήταν απαραίτητη εκατομμυριούχος και θα μάθαινε οδήγηση για να χρησιμοποιήσει το αυτοκίνητο χωρίς οδηγό.

Όπως είδαμε λοιπόν, τα επαγγέλματα γεννιούνται και πεθαίνουν και πάντα υπάρχουν κάποιοι που αφουγκράζονται καλύτερα από τους άλλους τα σημάδια του τοκετού, δηλαδή τις μελλοντικές ανάγκες. Για την πρόγνωση δεν είναι αρκετή η λογική, αλλά απαιτούνται φαντασία, τόλμη και λίγη τύχη.

Άλλο πράγμα το επάγγελμα κι άλλο η μόδα

Το να επιλέξεις μια γραβάτα ή ένα ζευγάρι παπούτσια «της μόδας», που «ταιριάζουν» με τα δούχα ή την προσωπικότητά σου, είναι εύκολο πράγμα. Άλλωστε, μπορεί

να βοηθήσει μια καλή πωλήτρια και στο «κάτω-κάτω της γραφής» μόδα είναι και αλλάζει.

Το να βρεις σύντροφο που σου ταιριάζει είναι λίγο δυσκολότερο. Όλοι όμως έχουμε μια σχετική εμπειρία κοινωνικής συμβίωσης και γνωρίζουμε τα θετικά και τα αρνητικά στοιχεία μας στο θέμα αυτό. Άλλωστε, μπορούν να βοηθήσουν ο «μπαμπάς» και η «μαμά» και, στη χειρότερη περίπτωση, υπάρχουν και τα κατάλληλα γραφεία παροχής συμβουλών. Αυτό που απομένει είναι να βρεθεί το κατάλληλο άτομο. Ακόμη όμως και μια λανθα-

σμένη επιλογή, τις περισσότερες φορές, επανορθώνεται χωρίς ιδιαίτερα τραύματα.

Στην αναζήτηση του κατάλληλου επαγγέλματος τα πράγματα είναι πολύ πιο περίπλοκα. Σήμερα, ολοένα και περισσότερο, ο άνθρωπος εκφράζει την προσωπικότητα και τη δημιουργικότητά του μέσα από την εργασία. Το επάγγελμα είναι αυτό που, ως ένα βαθύμο, προσδιορίζει την ταυτότητά μας. Το ποιο επάγγελμα θα ακολουθήσει και κατά πόσο θα συμφιλιωθεί κανείς μαζί του χαρακτηρίζει και την ποιότητα των υπόλοιπων κοινωνικών του σχέσεων. Το τι ταιριάζει στον καθένα προϋποθέτει γνώση των ατομικών ικανοτήτων και ικανότητα αξιολόγησης πληροφοριών, όχι μόνο σχετικών με το επάγγελμα (βλέπε Παράρτημα ΙΙ).

β. Μεγάλη Βρετανία: Μαθήματα «*Savoir Vivre*» και ένδυσης

Κυρία μου, τι εννοείτε λέγοντας «το τέλος της εκπαίδευσης»;

Η υπουργός Εργασίας της Μεγάλης Βρετανίας ανακοίνωσε την έναρξη ειδικών σεμιναρίων για ανέργους, όπου αυτοί θα εκπαιδεύονται σε κανόνες καλής συμπεριφοράς. «Υπάρχουν

μέθοδοι που σε κάνουν επαγγελματία προτού καν τριψτείς με τη δουλειά» επισημαίνει η Βρετανίδα υπουργός, Τζέρελ. «Στα σεμινάρια αυτά που διαρκούν ένα μήνα διδάσκονται: κανόνες συμπεριφοράς του υποψηφίου, κώδικες ενδυματολογίας, συνέπεια και οι τεχνικές της συνέντευξης». «Δεν είναι λίγοι αυτοί που έχουν κοπεί σε συνέντευξεις, γιατί δεν γνώριζαν τον τρόπο με τον οποίο έπρεπε να διαφημίσουν τον εαυτό τους» ισχυρίστηκε η υπουργός.⁶

Ερώτημα-Απορία-
Συμπέρασμα:

Ακόμη και η φαντασία ή η δημιουργία ιδεών έχει κάποια δρια και λογικούς κανόνες.

Το να προσφέρει ένας ιδιωτικός φορέας συμβουλές Self marketing για ανέργους έχει κάποιο νόημα, διότι απευθύνεται σε μία δική του περιορισμένη αγορά πελατών με στόχο το άτομο και με κίνητρο τον ανταγωνισμό και το κέρδος. Όμως, το να σχεδιάζει το Υπουργείο προγράμματα για την εκπαίδευση των ανέργων της χώρας σχετικά με τρόπους συμπεριφοράς είναι λίγο παράδοξο. Δίνοντας σε μαζικά προβλήματα εξατομικευμένες λύσεις, στο σύνολο της κοινωνίας, δεν αλλάζεις στην ουσία τίποτα. Μπορεί αυτό να μην ισχύει για το μεμονωμένο άτομο που δεν

6. Έθνος, Ένθετο Εργασία. 1.02.2000.

έχει ούτως ή άλλως τη δυνατότητα να το κατανοήσει, διότι αυτό που το απασχολεί είναι το προσωπικό του πρόβλημα.

Αλλάζει τίποτα στο συνολικό ποσοστό απασχόλησης ή είναι μια στρατηγική απορροσανατολισμού με δόλωμα την «ελπίδα-προσδοκία», όπου η πολιτεία απαλλάσσεται της ευθύνης «πετώντας» το «μπαλάκι» στο μεμονωμένο άτομο; (Ας πρόσεχε περισσότερο την ενδυμασία του κι ας μελετούσε καλύτερα τις τεχνικές της υποκριτικής τέχνης, αν ήθελε να ενσωματώθει στην αγορά εργασίας.)

Δηλαδή, μετά «το τέλος της ιστορίας» του Φουκουγιάμα, «το τέλος της εργασίας» του Ρίφκιν θα έχουμε και «το τέλος της εκπαίδευσης» της Τζόβελ, αφού, όπως ισχυρίζεται, «υπάρχουν μέθοδοι που σε κάνουν επαγγελματία σε ένα μήνα»!!!

Η παραπάνω θέση ταιριάζει στο πνεύμα της εποχής και νομίζω πως θα γίνει ιδιαίτερα δημοφιλής σε πολλούς νέους. Μη διαβάζεις «άχρηστα βιβλία», αφού χωρίς πολύ μόχθο, διάβασμα και εργασία αλλά με άλλα «επικοινωνιακά προσόντα-τρικ», μπορείς εύκολα και γρήγορα να κερδίσεις μια θέση δόξας και δημοσιότητας στον εικονικό κόσμο του σόου και να την εξαργυρώσεις. Στον εικονικό κόσμο της showbiz, που βρίσκονται και τα περισσότερα επαγγέλματα των ονείρων των νέων, το μόνο που μετράει είναι η εξωτερική εμφάνιση και οι «καλές σχέσεις».

γ. Σουηδία-Ολλανδία: Διά βίου μάθηση

Πώς θα είναι ο Κόσμος
το 2010

Το 1995 η σουηδική κυβέρνηση συγκρότησε μια κοινοβουλευτική επιτροπή για την αύξηση των γνώσεων, επιφορτισμένη με τον καθορισμό των εθνικών στόχων για την προώθηση της γνώσης, στο πλαίσιο μιας στρατηγικής που απευθύνεται στη διά βίου μάθηση.

Η Ολλανδία δρομολόγησε έναν εθνικό διάλογο για τις γνώσεις. Ο στόχος συνίσταται στον προσδιορισμό του ρόλου που θα διαδραματίσουν οι γνώσεις στα επόμενα χρόνια, ώστε «οι Ολλανδοί πολίτες να μπορούν να διαμορφώσουν μια ιδέα για το πώς θα είναι ο Κόσμος το έτος 2010 και για το τι θα πρέπει να γνωρίζουν και να μπορούν να κάνουν, προκειμένου να είναι σε θέση να ενταχθούν σ' αυτή την κοινωνία».⁷

Απαιτούνται ειδικές γνώσεις για να κατανοήσει κανείς ποια από τις παραπάνω τρεις προσεγγίσεις είναι η ορθότερη και η πιο αξιόπιστη;

7. Από την έκθεση της Ε.Ε. COM./97/180. 30.04.97.

3

Οι μηχανές ρυθμίζονται και προσανατολίζονται, όχι όμως οι άνθρωποι

Ένας ασήμαντος Βέλγος οικονομολόγος του 19ου αιώνα, που αυτοανακηρύχτηκε εκπρόσωπος της σχολής των «φιλελευθεριστών», ο *Molinari*, έγινε παγκοσμίως γνωστός γιατί δεν δίστασε να γράψει:

«Από οικονομική άποψη οι εργάτες πρέπει να θεωρούνται σαν πραγματικές μηχανές, που προσφέρουν μια ορισμένη ποσότητα παραγωγικών δυνάμεων κι απαιτούν, ως αντάλλαγμα, ορισμένα έξοδα συντήρησης, για να μπορούν να λειτουργούν με κανονικό και συνεχή ρυθμό».⁸ Τότε υπήρχαν μόνο «αφεντικά» και εργάτες. Σήμερα θα εννοούσε όλους αυτούς που δεν είναι διευθυντές.

Και σήμερα οι οπαδοί τέτοιων απόψεων είναι πολλοί, αλλά λίγοι αυτοί που τολμούν να το πουν ανοιχτά ακόμη!

Με αφορμή την παραπάνω κυνική άποψη θα πρέπει να σημειώσω ότι διάφοροι επιστήμονες κατά το παρελθόν διατύπωσαν θεωρίες όχι και τόσο αρεστές στους πολλούς. Διατύπωσαν όμως και κάποιες αλήθειες, όταν περιέγραψαν και ανάλυσαν συνθήκες και καταστάσεις, χωρίς να πάρουν θέση. Αν και ο *Molinari* δεν έβαζε τη λέξη «πρέπει», δεν έπαιρνε δηλαδή ο ίδιος θέση, δεν μπορεί κανείς να τον κατηγορήσει.

Μ' αυτό θέλω να πω πως κατά καιρούς διάφοροι επιστήμονες, όπως π.χ. ο *Maciabelli* ή ο *Θεωρητικός* του πολέμου, ο *Κλαουζεβίτς*, οι οποίοι προσπάθησαν αντικειμενικά να αναλύσουν και να περιγράψουν κοινωνικές συμπεριφορές, κατηγορήθηκαν μόνο και μόνο γιατί τα συμπεράσματά τους κρίθηκαν ανήθικα. Υπάρχουν επιστήμονες που λένε πράγματα μη αρεστά, αλλά τεκμηριώνουν κοινωνικές αλήθειες που αφορούν το σύνολο ή την κοινωνία, χωρίς να σημαίνει αυτό ότι πρέπει να γίνουν αποδεκτές. Υπάρχουν επίσης κάποιοι που έχουν ήδη διαμορφωμένη άποψη και ιδεολογία και προσπαθούν να βρουν επιχειρήματα τα οποία θα τεκμηριώσουν την άποψή τους.

8. J. Lajugie, *Αι οικονομικάι θεωρίαι*, εκδ. I. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1964.

**Ο άνθρωπος
δεν είναι
μετρήσιμη μονάδα**

Αν λοιπόν δεχτούμε την παραπάνω θέση του Molinari, τότε μπορούμε με το δίκιο μας να χρησιμοποιήσουμε ανεπιφύλακτα τον όρο «Επαγγελματικός Προσανατολισμός». Τις μηχανές τις ρυθμίζεις, τις κουρντίζεις, τις προγραμματίζεις και γενικά τις προσανατολίζεις με σκοπό να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες σου. Όταν το κόστος συντήρησης είναι μεγαλύτερο από το όφελος (παραγόμενο προϊόν), τις πετάς στα σκουπίδια ή τις ανακυκλώνεις. Εάν όμως δεχτούμε ότι ο εργαζόμενος είναι κάτι παραπάνω απ' όλα αυτά και ακόμη ότι διαθέτει κάτι περισσότερο από νοημοσύνη και προσωπικότητα, τότε ο όρος «Επαγγελματικός Προσανατολισμός» σίγουρα δεν είναι ο πιο επιτυχής.

Με τον όρο «επαγγελματικός Προσανατολισμός» η πλειονότητα των ανθρώπων κατανοεί την καλύτερη δυνατή απάντηση στο ερώτημα: πώς μπορώ να βρω τον σωστό δρόμο για την ολοκλήρωσή μου σε επαγγελματικό και προσωπικό επίπεδο;

Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν ήταν ποτέ εύκολη, αλλά ιδιαίτερα στην εποχή μας είναι πολύ πιο περιπλοκη. Καθώς μεταβάλλεται διαρκώς το περιβάλλον στο οποίο ζούμε, αλλάζουμε διαρκώς κι εμείς (οι αξίες, οι στάσεις, η συμπεριφορά μας κ.λπ.). Η προηγούμενη ισότητα ισχύει και αντίστροφα. Σήμερα μάλιστα, όπου οι αλλαγές στον περιβάλλοντα χώρο είναι φαγδαίες και απαιτούν επίσης ταχύτατες αλλαγές από εμάς, αναγκαστικά αλλάζουμε πιο γρήγορα. Μέσα από αυτή την αλληλεπίδραση και τις προσωπικές εμπειρίες του ο άνθρωπος ιεραρχεί και επαναπροσδιορίζει συνεχώς την κλίμακα των προτιμήσεών του, προσαρμοζόμενος περισσότερο προς το περιβάλλον του. Όλοι σχεδόν οι γνωστοί θεωρητικοί του επαγγελματικού προσανατολισμού περιορίστηκαν αποκλειστικά στον όρο «επάγγελμα», μένοντας προσκολλημένοι στις έννοιες «καριέρα» και «επιτυχία», σε συνάρτηση με το κέρδος και την παραγωγικότητα και όχι με την ευτυχία ή την ψυχική ισορροπία. (Βλέπε Παράρτημα I: Και όμως οι άνθρωποι μπορεί να γίνουν και μηχανές, αν δεν επαγχυτνούν.)

Υπάρχουν αξιόπιστα μοντέλα όσον αφορά την ανθρώπινη συμπεριφορά;

Το 1985 ο γνωστότερος ίσως θεωρητικός του χώρου, ο Holland, σχεδίασε δύο μοντέλα-τεστ επαγγελματικών προτιμήσεων, με βάση τους εξής τύπους προσωπικότητας:

Ρεαλιστικό, Ερευνητικό, Καλλιτεχνικό, Κοινωνικό, Επιχειρηματικό και Συμβατικό.

1. **V.P.I. – Vocational Preference Inventory (Ευρετήριο επαγγελματικών Προτιμήσεων)**
2. **S.D.S. – Self Directed Search (Αυτοκατευθυνόμενη έρευνα-τεστ αυτο-αξιολόγησης)**

Σύμφωνα με τον *Holland*, το δεύτερο μοντέλο-τεστ αυτο-αξιολόγησης θα μπορούσε να υποκαταστήσει ακόμη και τον υποτιθέμενο «ειδικό σύμβουλο» προσανατολισμού. Δημιουργησε δηλαδή ένα εργαλείο με το οποίο θα μπορούσε ο καθένας να βρει τον σωστό δρόμο!

Ο ίδιος ο δημιουργός αυτών των μοντέλων δεν είχε καμιά αμφιβολία ότι «*ακόμη και το πιο τέλειο μοντέλο ή σύστημα που μπορεί να απεικονίσει επακριβώς τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ενός ανθρώπου σε μια δεδομένη στιγμή*, όσο «*δυναμικό*» κι αν είναι, ποτέ δεν θα είναι σε θέση να μετρήσει και να εκτιμήσει όλες τις παραμέτρους που σχετίζονται με τα επαγγέλματα, και μάλιστα σε μια εποχή απόλυτης ζευγστότητας».

Για τους παραπάνω λόγους η προσέγγιση του επαγγελματικού προσανατολισμού, ως τμήμα του γενικότερου προσανατολισμού ενός ατόμου, απαιτεί μια ολιστική θεώρηση. Και όπως δύλιο γνωρίζουμε, απαντήσεις σε αυτό το επίπεδο δίνει μόνο η «*πρακτική φιλοσοφία*». Κάποιοι τα καταφέρνουν, κάποιοι άλλοι όχι.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα των αλλαγών στη συμπεριφορά και στις αντιλήψεις είναι η περίπτωση του διάσημου δημιουργού της πυραμίδας των ανθρώπινων αναγκών, A. Maslow, ο οποίος μετά τη γέννηση του παιδιού του και τη γνωριμία του με τον Βουδισμό ZEN εγκατέλειψε τη συμπεριφοριστική θεωρία του (*behaviorism theory*) και πέρασε στον Μυστικισμό.⁹ Το πιο παράδοξο είναι ότι αυτό που ως ένα βαθμό απαρνήθηκε ο δημιουργός του, ο Maslow, εξακολουθεί σήμερα να είναι για πολλούς η μοναδική σκέψη σε θέματα ιεράρχησης των ανθρώπινων αναγκών. (Βλέπε Παράτημα I: Τι είναι σωστό και τι είναι λάθος).

9. Yves Bertrand, *Σύγχρονες εκπαιδευτικές θεωρίες* (σ. 37), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1994.

4

Η αναζήτηση προσανατολισμού και το νόημα της ζωής

Με αφορμή την αναζήτηση του νοήματος της ζωής και του «προσανατολισμού» μέσα σ' αυτήν, ασχολήθηκαν στο παρελθόν αρκετοί φιλόσοφοι. Μάλιστα κάποιοι που υπήρξαν πρόγκιπες, όπως ο Βούδας, ή κληρονόμοι επιχειρήσεων, όπως ο Άγιος

Φραγκίσκος της Ασίζης, αποφάσισαν να ασχοληθούν «επαγγελματικά» με την ασκητι-

κή. Σχεδόν όλοι, με ελάχιστες εξαιρέσεις, όπως για

παράδειγμα ο Σωκράτης και οι Στωικοί, ήταν γόνοι πλούσιων οικογενειών.

Σήμερα τα πρόγραμμα άλλαξαν. Managers και απλοί εργαζόμενοι, νοικοκυρές και άνεργοι, «απασχολήσιμοι» και μη, βιώνοντας μια κατάσταση προσωπικής σύγχυσης, ψάχνουν να βρουν ένα νόημα στη ζωή τους. Αναζητώντας απαντήσεις για έναν ολικό προσανατολισμό, προσφεύγουν στις χιλιάδες σχολές-αιρέσεις, λέσχες, εταιρείες «συμβούλων προσανατολισμού» που δημιουργήθηκαν ανά τον Κόσμο.

Με κριτήριο την ισορροπία ανάμεσα στην εσωτερική αρμονία και την εργασία ή την καριέρα μας, σκοπός του προσανατολισμού πρέπει να είναι όχι μόνο η επαγγελματική αλλά η ψυχολογική και η φιλοσοφική προετοιμασία-θωράκιση των ατόμου στη ζωή.

Στην εποχή που το κυρίως ζητούμενο από όλους είναι η δημιουργικότητα, η καινοτομία και η συνεργασία απόψεις όπως: «είναι αστείο να πιστέψουμε ότι ο εργάτης που είναι ικανοποιημένος είναι και παραγωγικός», «μπορούμε να πούμε ότι δεν είναι η ικανοποίηση αυτή που συντελεί στην καλή απόδοση, αλλά αντίθετα ότι η καλή απόδοση οδηγεί στην ικανοποίηση»¹⁰ είναι ύποπτες αν όχι γελοίες.

Η παραπάνω άποψη εκφράζεται σε ένα βιβλίο με τίτλο *Πετυχημένος Manager*, το οποίο έκανε εκατομμύρια πωλήσεις. Ο συγγραφέας μιλάει για εργάτες –και αν βέβαια εννοεί Αγγλοσάξονες εργάτες, που έχουν μια εντελώς ιδιάζουσα σχέση με την εργασία, μπορεί να έχει δίκιο. (Βλέπε: προτεσταντισμός και ηθική της εργασίας). Γνωρίζουμε ήδη ότι από την εποχή των

10. M. Armstrong, *O πετυχημένος Manager* (σ. 185), εκδ. Compupress, Αθήνα 1988.

Molinari και *Malthus* παρόμοιες απόψεις εκφράστηκαν από πολλούς για να δικαιολογηθούν οι απάνθρωπες συνθήκες εκμετάλλευσης της εργασίας. Ο πρώιμος καπιταλισμός του 19ου αιώνα στηρίχτηκε στην άποψη ότι «για να συνεχίζει να είναι παραγωγικός ο εργάτης, δεν πρέπει να παίρνει περισσότερα από αυτά που του επιτρέπουν να αναπαράγει την εργατική του δύναμη». Τις συνέπειες αυτής της πολιτικής, στην πιο πλούσια τότε χώρα, περιγράφει πολύ καλά ο Charles Dickens (βλέπε Όλιβερ Τονίτστ, Χριστουγεννιάτικες ιστορίες κ.ά.).

Και σήμερα υπάρχουν εκατομμύρια αποκλεισμένοι από την αγορά εργασίας, και μάλιστα στις πιο πλούσιες χώρες του Κόσμου, που διαμένουν κάτω από τις γέφυρες του Μπρούκλιν και του Λονδίνου. Η μόνη διαφορά είναι πως δεν υπάρχει κανένας σύγχρονος *Dickens* για να περιγράψει τέτοιες ιστορίες, αλλά πιθανόν ούτε αναγνωστικό κοινό. Όταν μπορείς να «παραμυθιάζεσαι» δωρεάν με το πιο δραστικό όπιο, τις σαπουνόπερες, τι να τα κάνεις τα βιβλία. Κάτω από τις γέφυρες αρκετών μεγαλουπόλεων βρίσκονται πολλοί που όταν ήταν βιολεμένοι, καθισμένοι μπροστά στο «ονειροκούτι», ονειρεύονταν με τις σαπουνόπερες της «γκλαμουριάς», λέγοντας: «κι εμένα τι με νοιάζει για τους άλλους, εγώ θέλω να γίνω σαν τον/την... όπως στο Ντάλας». Το πιο τραγικό είναι ότι στην κατάσταση που βρίσκεται ο εξαθλιωμένος, συνήθως, δεν μπορεί ούτε καν να μετανοήσει για την προηγούμενη επιπόλαιη στάση του.

Μήπως τα επαγγέλματα των ανθρωπιστικών επιστημών γίνονται πάλι της μόδας;

Και για να επανέλθουμε στην πραγματικότητα, είναι σε όλους φανερό πως ο αγχωμένος, ο δυσαρεστημένος και φροτισμένος με αρνητική ενέργεια εργαζόμενος μεταφέρει «πολλαπλασιαστικά» τις νευρώσεις στον περίγυρό του.

Τις προβάλλει σε συναδέλφους, σε σύζυγο, παιδιά, γείτονες, κατοικίδια ζώα, κοινωνία και φύση και στη συνέχεια τις εισπράττει ξανά σε ένα «φαύλο κύκλο» «συλλογικής μιζέριας». Αυτό σίγουρα δεν συμφέρει ούτε τον ίδιο, αλλά ούτε και την κοινωνία – τους «άλλους».

Έρευνες του Βρετανικού Ινστιτούτου Επιστήμης και Τεχνολογίας (UMIST) του πανεπιστημίου του Μάντσεστερ, σε δεκαεπτά χώρες, κατέδειξαν ότι οι λόγω στρεσ απώλειες εργάσιμων ημερών ανέρχονται σε εκατοντάδες εκατομμύρια ετησίως. Μόνο στις ΗΠΑ η απώλεια ανέρχεται σε 300 εκατομμύρια ημέρες ετησίως.¹¹ Οι σχετιζόμενες με το στρεσ ασθένειες

11. Ελευθεροτυπία, Αφιέρωμα: Εργασιακό στρες, 20.02.2001.

(καρδιοπάθειες, εγκεφαλικά, διαβήτης, καρκίνος, κατάθλιψη κ.λπ.) αυξάνουν με την ίδια ταχύτητα που προοδεύει η ψηφιακή τεχνολογία.

Η Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας, στο Αρθρο 3 της Συνθήκης, ορίζει τι είναι υγεία: «Μια κατάσταση πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι απλώς η απονοία ασθένειας ή αναπηρίας». Όπως όλα δείχνουν εξαιτίας της ανασφάλειας και της αβεβαιότητας για το μέλλον οι ψυχικές ασθένειες αυξάνονται με ξέφρενους ρυθμούς. Στο πολύ γνωστό βιβλίο του περί Συναισθηματικής Νοημοσύνης ο D. Goleman γράφει: «όπως ο 20ός αιώνας χαρακτηρίστηκε ως ο αιώνας του άγχους, έτσι και ο 21ος προαναγγέλλεται ως ο αιώνας της μελαγχολίας». Αυτό θα είναι πιθανόν το βαρύ τίμημα μιας ανεξέλεγκτης αναπτυξιακής πορείας της λεγόμενης «κοινωνίας του ρύσκου».

Ιστορικά παραδείγματα μας αποδεικνύουν ότι, όταν οι κοινωνίες φτάσουν σε καταστάσεις σύγχυσης και ανησυχίας για το μέλλον, αναζητούν εναλλακτικές λύσεις και θέτουν ερωτήματα για το νόημα της ζωής. Κατά το παρελθόν οι ανοιχτές και οι λιγότερο ανοιχτές μέχρι και εντελώς κλειστές κοινωνίες εναλλάσσονταν πάντα. Τη Μυκηναϊκή εποχή διαδέχτηκαν οι σκοτεινοί χρόνοι, την Κλασική-Ελληνιστική-Ρωμαϊκή διαδέχτηκαν η Βυζαντινή εποχή, για την Ανατολή, και ο Μεσαίωνας, για τη Δύση. Ακολούθησαν η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός. Σήμερα θεωρείται ότι διανύουμε την Εποχή της Πληροφορίας και της Γνώσης – το κατά πόσο θα είναι της πληροφορίας και της γνώσης θα το μάθουμε στο τέλος. Υπάρχουν πολλοί σκεπτικιστές που πιστεύουν ότι, ειδικά σήμερα, διανύουμε μάλλον την περίοδο της υποταγής στην τεχνολογία και σε μια υπερδύναμη με ιστορική συλλογική μνήμη δύο αιώνων, η οποία εκφράζει αυτή την πολιτική. Όταν μια κοινωνία με τόσο σύντομη ιστορική μνήμη και με απροκάλυπτη αδιαφορία για την ιστορική μνήμη των άλλων καταληφθεί από εγκεντροισμό και από «τεχνολαγία», κανείς δεν μπορεί να είναι απόλυτα αισιόδοξος. Αυτά που στο παρελθόν συνέβαιναν σε διάστημα αιώνων σήμερα συμβαίνουν σε διάστημα δεκαετιών ή και μερικών χρόνων. Ίσως, λοιπόν, οι λεγόμενες «ανθρωπιστικές σπουδές», που σήμερα θεωρούνται αναχρονιστικές μέχρι και περιπτές, αύριο να είναι πάλι της μόδας όπως πολύ συχνά κατά το παρελθόν. Για τον λόγο αυτό είναι προτιμότερο να επιλέξει κανείς το επάγγελμά του με κριτήριο τις κλίσεις του, δηλαδή με αυτό που μπορεί να κάνει καλύτερα από τους άλλους και όχι με ότι θεωρείται ότι έχει πέραση και χρήμα. Ολοένα και περισσότεροι εργοδότες αρχίζουν να κατανοούν ότι ο ικανοποιημένος και ευχαριστημένος με την εργασία του εργαζόμενος προσφέρει καλύτερη ποιότητα δουλειάς, και η ποιότητα είναι σήμερα το κλειδί της ανταγωνιστικότητας.

**Σύμβουλοι,
προφήτες και
μελλοντολόγοι**

«Όλες οι προσπάθειες κατά το παρελθόν να διακρίνουμε κυκλικές πορείες, εξελίξεις και κατανοητά πρότυπα αλλαγών στην ιστορία κατέληξαν σε αποτυχία».¹²

Παρότι, όπως είπαμε, ακόμη και τα επαγγέλματα πεθαίνουν, υπάρχουν και κάποια αθάνατα, όπως αυτό των μάντεων. Υπήρχαν, υπάρχουν και θα υπάρχουν και στο μέλλον, γιατί, όπως γνωρίζουμε, οι ανθρώπινες ανάγκες δεν έχουν πάντα σχέση με τη λογική.

Αν δει κανείς τις προβλέψεις των γνωστών μελλοντολόγων στη δεκαετία του '70, όπως των Kahn, Wiener, Jungk κ.ά.¹³ σχετικά με την εικόνα του Κόσμου 20 χρόνια αργότερα, θα διαπιστώσει ότι απέτυχαν παταγωδώς. «Το 1965 ο νομπελίστας οικονομολόγος Χέρμπερτ Σίμον προέβλεπε ότι το 1985 οι μηχανές θα μπορούν να κάνουν όλες τις δουλειές των ανθρώπων»,¹⁴ Τη δεκαετία του '60 «επιφανείς» κοινωνιολόγοι και οικονομολόγοι, επηρεασμένοι από τους ξέφρενους ρυθμούς της μεταπολεμικής ανάπτυξης «κατελήφθησαν αιφνιης από ενθουσιασμό» και άρχισαν να προαναγγέλλουν τον «παράδεισο επί Γης». Ποιος δεν θυμάται τα γνωστά συνθήματα περί «κοινωνίας της αφθονίας», «ευμάρειας για όλους», «λαϊκού καπιταλισμού», «ισότητας προς τα άνω», «πολιτισμού του ελεύθερου χρόνου», «πολιτισμού των τέρψεων» (La civilisation du loisir). Σε πρόσφατη συνέντευξή του στους Φαινάνσιαλ Τάμις ο εν ζωή προφήτης της λεγόμενης «κοινωνίας της αφθονίας», καθηγητής Γκαλμπρέιθ, αναγνωρίζοντας τη χρεοκοπία των απόψεων που είχε υιοθετήσει πριν σαράντα χρόνια, αποκήρυξε ότι έγραψε τότε, δηλώνοντας ότι «απόψεις δεν αλλάζουν μόνον αυτοί που δεν σκέπτονται».¹⁵ Αν όλοι οι παραπάνω «σοφοί» είχαν διαβάσει Ξενοφάνη και Επίκτητο, δεν θα απορροσανατόλιζαν τους νέους και θα απέφευγαν τη γελοιοποίησή τους. Εν τω μεταξύ όμως όλοι αυτοί που επένδυσαν στον λεγόμενο «Λαϊκό Καπιταλισμό» και πίστεψαν ότι μπορούν να γίνουν κι αυτοί μέτοχοι στην παραγωγή και στο κέρδος διαψεύστηκαν με τον πιο τραγικό τρόπο.

Εκεί όπου απέτυχαν οι προηγούμενοι διάσημοι επιστήμονες και τα επιτελεία των συμβούλων τους φαίνεται, προς το παρόν βέβαια, ότι το κατάφερε μια νοικοκυρά από το Μανχάταν, η *Faith Popcorn* –η αυτοαποκαλούμε-

12. Mark. Buchanan, *Κρίσιμη κατάσταση*, εκδ. Τραυλός, Αθήνα 2001.

13. H. Kahn/A. Wiener, *Ihr werdet es erleben* (Προγνώσεις της επιστήμης μέχρι το έτος 2000), εκδ. Rowohltverlag, Stuttgart 1972.

14. Καθημερινή, 3.07.2001.

15. Κέρδος, 5.03.98.

νη και «σύγχρονη Πυθία»¹⁶ – με το The Popcorn Report για το «τι μέλει γενέσθαι». Μια πανέξυπνη νοικοκυρά, με καταπληκτικές ικανότητες στο μάρκετινγκ, απέδειξε ότι δεκαπέντε αιώνες μετά το κλείσιμο του Μαντείου των Δελφών η αφέλεια περισσεύει. Σε όλους τους λαούς – πρωτόγονους και μη – υπήρχαν και συνεχίζουν να υπάρχουν προφήτες, μάντεις και μάγοι, οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν και συνεχίζουν να εκμεταλλεύονται την αρχέγονη ανάγκη του ανθρώπου να προβλέψει το μέλλον του.

Με τα σήμερινά πρότυπα αναγκών, που πέρα από τις τεχνολογικές και τις κοινωνικές εξελίξεις στηρίζονται σε σύγχρονες αξίες και στάσεις, είναι δυνατόν να προσδιορίσεις ανάγκες του μέλλοντος; Και όμως, όσο θα υπάρχουν ανάγκες προσδιορισμού του μέλλοντος, θα υπάρχουν και ανθρωποι διατεθειμένοι να πληρώσουν γι' αυτές τις προσδοκίες. Και όσο θα γίνεται αυτό, τόσο η προσδοκία θα μεταμορφώνεται σε εμπορευματική «αξία χρήσης» υπηρεσιών και θα υπάρχουν ανθρωποι να εκμεταλλεύονται εμπορικά αυτές τις ανθρώπινες ανάγκες.

Ο Ιωσήφ την εκμεταλλεύτηκε μόνο για να γλιτώσει αυτός και η φυλή του από την οργή του Φαραώ και όχι για να «τα κονομήσει». Οι χθεσινοί προφήτες έγιναν επαγγελματίες και βγάζουν πολλά-πολλά λεφτά, γιατί υπάρχουν πολλοί-πολλοί αφελείς.

Όταν ο Ευριπίδης έγραφε: «ο καλός μάντης είναι ανθρωπος επιτήδειος στους στοχασμούς», το βέβαιο είναι ότι δεν εννοούσε πως είχε θεϊκή έμπνευση. Το επιτήδειος, σήμερα, θα το μεταφράζαμε με τη λέξη «ξύπνιος» ή «μάγκας».

Η ειρωνεία και η κριτική του Αριστοφάνη στους Ιππείς και στις Όρνιθες για την απληστία και τη δολιότητα των μάντεων δεν απομυθοποίησαν καθόλου την αρχέγονη ανάγκη του ανθρώπου να προσδιορίσει το μέλλον του. Με εξαίρεση τον Ξενοφάνη, όλοι οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι πίστευαν στη μαντεία. Είναι μια ανθρώπινη ανάγκη ανεξάρτητη από την ευφυΐα και πέρα από κάθε λογική.

Υπάρχουν πεπρωμένα ή, με εξαίρεση, τυχαία γεγονότα και γενικότερες συνθήκες φυσικών ή άλλων κοινωνικών περιορισμών που επηρεάζουν τις δυνατότητες επιλογών; Είναι καθένας υπεύθυνος για την εξέλιξή του; Το να ρίχνουμε τις ευθύνες για τη μοίρα μας ή την αποτυχία μας σε άλλους ή στη βούληση του Θεού είναι ανθρώπινη αδυναμία που δεν απέφυγε ούτε ο σοφός Σωκράτης, ο οποίος μέχρι την τελευταία στιγμή της ζωής του προσπαθούσε να πείσει τον Κρίτωνα ότι ο θάνατός του ήταν θέλημα του Δία. Σήμερα γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι ο ίδιος ο Δίας δεν το ήξερε, γιατί μάλλον δεν υπήρχε. Εκ των υστέρων είμαστε όλοι σοφότεροι, ακόμη και από τον Σωκράτη. (Βλέπε Παράρτημα I: Η Πυθία ζει και βασιλεύει.)

16. Internet: popcorn.html.